

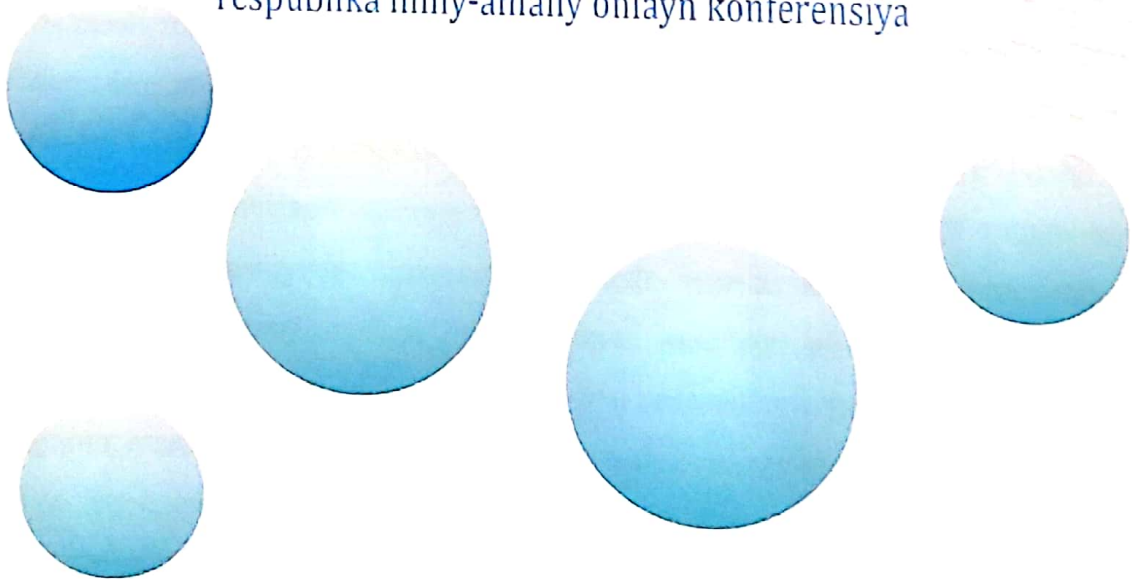

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

**TOSHKENT VILOYATI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI**

**Til ta'limining uzviyligini ta'minlashda
innovatsion texnologiyalar: muammo va
yechimlar**

respublika ilmiy-amaliy onlayn konferensiya

CHIRCHIQ-2021

ЎТКИР ҲОШИМОВ ҲИКОЯЛАРИДА ЎЗБЕК МИЛЛИЙ МУЛОҚОТ ХУЛҚИНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

С.МУМИНОВ,

Фарғона давлат университети профессори

Ў.ОРИПОВА,

Фарғона давлат университети магистранти

Ўзбек тилига давлат тили мақоми берилгандан кейин, айниқса, кейинги беш йилликда ўзбек тилига, ўзбек мулоқот хулқига бўлган эътибор тобора ортиб бормокда.

Ўтган 31 йил мобайнида мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш борасида кўплаб фармон ва қарорлар эълон қилинди, уларда белгилаб берилган вазифаларни амалга ошириш учун бир талай ишлар амалга оширилди. Аммо бу соҳадаги энг буюк тарихий ҳодиса – бу, Президент Ш.М.Мирзиёевнинг БМТ Бош ассамблеясининг 75- ва 76-сессияларида ўзбек тилида сўзлаган нутқи бўлди, деб айтиш мумкин.

Ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганининг 29 йиллиги муносабати билан ўзбек халқига йўллаган байрам табригида Президентимиз Ш.Мирзиёев, жумладан, шундай деган эди: “Бугунги кунда биз янги Ўзбекистонни, янги Ренессанс пойдеворини барпо этишдек эзгу мақсадимизга эришишда, ҳеч шубҳасиз, она тилимизнинг ҳаётбахш қудратига таянамиз” [1, 1].

Тилшуносликнинг тилнинг ижтимоий яшаш ва ижтимоий тараққиёт шароитини ўрганувчи соҳаси сифатида юзага келган, социологлар ва тилшуносларни тобора бир-бирига яқинлаштираётган замонавий социолингвистика шу фан соҳасидаги ўта назарийлик, ноаниқлик ва айнан шунинг оқибатида юзага келаётган айрим нуқсонларни кўрсатиб бермокда. Зеро, анъанавий тилшунослик тилда ҳар бири ўзига хос такрорланмас олам бўлган инсонлар мулоқот жараёнининг руҳий, миллий, ижтимоий, худудий,

хусусиятларига эътибор қаратмади. Бунга мулоқот жараёнининг ўта мураккаб ва серкирра эканлигини ва худди шунинг учун ҳам алоҳида бир фаннинг ўзи бу муаммони яхлит тадқиқ этишга ожизлик қилганлигини сабаб қилиб кўрсатиш мумкин. Шунинг учун бўлса керак, асримизнинг бошларида аниқ ва табиий фанларнинг, иккинчи ярмидан бошлаб эса ижтимоий фанларнинг ҳам муайян жабҳада ўзаро яқинлашуви кузатилмоқда. Нагижада, социолингвистика, этнопсихолингвистика, сотсиопсихолингвистика каби янги соҳа ва йўналишлар юзага келдики, инсон нутқини айнан фанларнинг мана шундай туташ нуқтасида тадқиқ этиш ўта мураккаб жараён бўлган мулоқотнинг асл моҳиятини очиқ беради. Умуман, бугунга келиб мулоқот жараёнини комплекс, яъни ижтимоий-лисоний аспектда тадқиқ этишга жиддий эҳтиёж пайдо бўлди [2,13-14].

Чин маънодаги халқ ёзувчиси ЎткирҲошимовнинг барча асарларида, айниқса, қисса ва ҳикояларида ўзбек халқининг миллий мулоқот хулқи жуда ҳаётий акс эттирилган. Қуйида катта-кичик новеллалардан иборат “Дунёнинг ишлари” асаридан олинган айрим парчаларга эътиборингизни қаратамиз:

“Дунёдаги ҳамма оналар фарзандларига муносабат бобида бир-бирига жуда ўхшайди. Бас, шундай экан, бу асар сизларга бағишланади, азиз Онажонлар!.. [6,3].

“Эрмон буванинг тилаги” ҳикоясида болалар Эрмон бувани ҳам, сигирини ҳам қаттиқ ҳурмат қилишларини айтиб ўтишади. Ҳатто жўрабошимиз ҳам Эрмон бувани кўриши билан ювош тортиб қолади, икки қўлини кўксига қўйиб:

– Ассалому алайкум, буважон, – деб салом беради.

– Ваалайкум ассалом, мулло бўлинг, тасаддук, – дейди Эрмон бува салмоқлаб [6,66].

Қўлни кўкракка қўйиб саломлашиш саломлашишнинг энг маъқул шаклларидадан бўлиб, эркаклар ўртасида кенг тарқалган. Одам ўзига яқин, севган, ҳурмат қилган, меҳрибон, қадрдон бўлган, дўст кишисини учратганда юраги “жиғ” этиб кетади. Ўнг қўлини чап кўкракка, яъни юрак устига қўйиб

саломлашиш шундан келиб чиққан. Бу новербал ҳолат астойдил (форсча-арабча: аз тахи дил) яъни чин юракдан деган маънони англатади.

– Энди, ўргилай, – деб гап бошлади атлас кўйлакли хотин, узоқ ҳолаҳвол сўрашгандан кейин, агар тақдир кўшган бўлса қариндош бўлармиз, деган умидда эшигингизни супургани келдик.

Ойим индамадилар.

– Олиб ўтиринглар, – деди анчадан кейин дастурхонга имо килиб.

– Эшитдик, ўзим ўргилай, - деди пакана хотин, таг-зотли одамлар экансиз. Болалар ката бўлгандан кейин ота-онанинг зиммасидаги қарзини узгиси келиб қоларкан. Бизнинг ўғлимиз ҳам яхши, мўмин-қобил йигит. Муаллим...

У, “энди сиз гапиринг” дегандек атлас кўйлакли аёлга секин бурилиб қараган эди, сочининг учигача тақилган сўлкавойлари жиринглаб кетди.

– Бизлар ҳам ҳурмат кўрган одамлармиз, -атлас кўйлакли хотин қалин билагозук таққан кўллари билан ўзи келтирган тугуннинг боғичини еча бошлади.

– Овора бўлманг, айланай, – ойим унинг қўлидан оҳиста тутиб. – Насиб этса, ҳали кўп бориш-келиш қиламиз [6,53].

Ўзбек аёллари нутқига мансуб “айланай”, “гиргиттон”, “қоқиндик” сингари сўзлар ижобий маъно нозиклигини ифодаловчи лексик воситалар ҳисобланади, улар кўпроқ кекса аёллар томонидан нутқий одатнинг турли вазиятларида қўлланади.

Хотин-қизлар нутқининг индивидуал хусусиятларини “вой” ундовининг қўлланиши асосида ҳам ойдинлаштириш мумкин: маълум бўлишича, “вой” ундови ўндан ортиқ маъно нозикликларини ифодалайди. Севиниш, эркалаш, ачиниш, кўркиш, ҳавас, саросималаниш, койиш, алам сингари қатор ички ҳолатларнинг юзага чиқишида маълум даражада аҳамиятга ега... [5,19].

– Вой энди нима қиламан! – Вой, болам ўлиб қолади.

Ўзбек лингвомаданиятида нон жуда кадрланади. Ўзбек кундалик турмушида нон муҳим озуқа ҳисобланади. Нонга ҳурмат-эҳтиром болаларга

ёшликдан ўргатилади, уларга ноннинг ушоғини ердан йиғиб олиш, оёқ ости қилмаслик заурлиги уқтирилади:

Товоқни нари сурдим.

– Емайман!

Ойим товоқни яна мен томонга сурди:

– Ол болам, ширин бўпти.

– Керакмас! Керакмас! Керакмас! – Товоқни кўлим билан бир урган эдим, учиб аввал супага, ундан ерга тушди. Толқон ер билан бита бўлиб сочилди-да, тупрокқа қоришиб кетди.

Бирдан ойимнинг кўзида ғазаб чақнади. Шапалоғини ёзиб қулоч-чаккамга яқин келтирди. Қўрқувдан кўзимни юмиб олдим. Йўқ урмади. Бироқ лаби титраб пичирлади:

– **Нон-ку, бу, аҳмоқ! Гуноҳ бўлади-ку!** [6,71].

Инсон руҳияти, миллати ва яшаш жойи, маънавияти ва маданияти, эътиқоди ва урф-одати, ёши ва жинси, касб-хунари ва ижтимоий ўрни каби қатор социал умумлашмаларни ўзида зухур этадиган мулоқот хулқи муаммоси инсоннинг ўзи каби ранг-баранг ва серқирра бўлиб, дунё олимлари – социолог, психолог, этнограф, маданиятшунос, тилшунос ва бошқа фан соҳаси мутахассислари эътиборини бирдай ўзига жалб этмоқда. Зеро, бу муаммо билан шуғулланиш барча дунёвий илмларнинг асосий тадқиқот мавзуси – инсоннинг ўзлигини англаш каби муҳим ва аҳамиятлидир.

Мулоқот хулқи муаммосини миллий характер, миллат аҳолисининг ўзига хос урф-одатлари, қадрият ва анъаналарини ҳисобга олмасдан туриб мутлақо ўрганиш мумкин эмас. Чунки мулоқот хулқи миллат характерининг узвий бир қисми бўлиб, улар бир-бири билан чамбарчас боғлиқдир.

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Ўткир Ҳошимов асарларида ўзбек халқининг руҳияти, сажияси, умуман, миллий менталитетига онд лисоний бирликлар маҳорат билан қўлланган. Хусусан, адибнинг хикоя ва қиссаларида тилимизнинг лингвомаданий табиати яққол намоён бўлган. Ҳикоялар матнида учрайдиган миллий реалиялар, қарғиш, дуо ва қасамлар,

ибора, мақол, ўхшатиш ва метафора каби лингвомаданий бирликлар ўзбек кишиларининг миллий психологияси ва миллий турмуш тарзи тасвирининг ҳаққоний ва таъсирчан бўлишини таъминлаган.

Ў.Ҳошимов асарларида ўзбек халқининг образли тафаккури, дунёқараши, турмуш тарзи, кадриятлари, феъл-атвори, эътиқод ва анъаналари акс этган ўринларни кўплаб учртишимиз мумкин.

Хуллас, ўзбек насрига ўз муносиб ҳиссасини кўшган адиб Ўткир Ҳошимовнинг барча асарларида ўзбек халқи миллий мулоқот хулқининг ранг-баранг кирралари ўз аксини топган. Ёзувчи ўз халқининг миллий киёфасини сўзлар ёрдамида моҳирона чизиб бера олган.

Адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш. Ўзбекистон халқиға байрам табриги //Халқ сўзи, 2020-йил, 21октябрь
2. Мўминов С.М. Ўзбек мулоқот хулқининг ижтимоий-лисоний хусусиятлари. – Фарғона: Classic, 2021.
3. Тоирова Г. Прагмалингвистика. – Тошкент: Академнашр, 2016.
4. Худойберганова Д.С. Ўзбек тилидаги бадиий матнларнинг антропосентрик талқини. Докт.дис.автореф. – Тошкент, 2015.
5. Искандарова Ш. Ўзбек нутқ одатининг мулоқот шакллари. Филол. фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган дис. автореферати. – Самарқанд, 1993.
6. Ҳошимов Ў. Дунёнинг ишлари. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2015.

Алмаз Улеи Биннатова Дада Алиасқар – Озарбайжон бахшичилик мактабининг чўққиси	172
Жабборов Нурбой Алишер Навоий шеърлятида ҳаёт фалсафасининг бадий тилини	175
Очилов Эргаш Огаҳий ижодида мавъиза	183
Пардаев Қўлдош Муқимий шеърляти матнига доир айрим мулоҳазалар	187
С.Муминов, Ҳ.Орипова Ўткир Ҳошимов ҳикояларида ўзбек миллий мулоқот хулиқининг ифодаланishi	194
Сабитова Тожиҳон Алишер Навоийнинг “Лисон ут-тайр” достонда ийҳом санъати	199
Давлатова Адиба Раҳматовна “Раглар ва оҳанглар” туркуми Абдулла Орипов ижодининг алоҳида босқичи сифатида	205
Ўтанова Сирдарёҳон Иброҳим Ҳаққул – яссавийшунос	208
Таджибаев Мусажан Сабирович Мактабда герменевтик мезонлар билан лингвопоэтика санъатини ўрганиши	215
Таджибаев Мусажан Сабирович Бадий асар поэтик таҳлилида сўзнинг маъно структураси ва бадий тил муносабатларини ўрганиши	227
Салимова Дилнавоз Акмаловна Ойдин Ҳожиева шеърлятида шоира тасаввури	233
Қораев Шерҳон Султон Искандар Шерозий шеърлят кечалари (Алишер Навоий ва унинг замондошлари асарлари маълумотлари асосида)	237
Эшонкулова Сурайё Нодира ижодига Қўқон адабий муҳитининг таъсири	242
Karimova Safiya Rouoniga yetmagan afsonaviy ishqiy doston	246
Бердиев Хусан Холназарович, Поэтик матн систем-стуруктур таркибида узвийлик ва мантиқийлик	250
Нодира Соатова Шухрат адабий мероси хусусида	256
Тортқулбаева Т. Қарақалпақ аймагы қазақ ақын-эсыраулар шығармаларындагы орында ушылық ерекшеліктер	260
Оразов Бағдат Төленбергенұлы Мекембай Омаров шығармашылығындагы халықтық идеяның оқушыларға ұлттық тәрбие берудегі рөлі	262